

SUNGAT

WE

ÝAŞLAR

MAÝA KULÝÝEWA ADYNDAKY TÜRKMEN MILLI KONSERWATORIÝASYNYŇ TALYPLAR GAZETI

Gazet 2019-njy ýylyň 25-nji noýabryndan bäri çykýar.

№ 2 (26) mart-aprel 2024ý.

E-mail: tnconservatory@gmail.com

«Pyragyny gören daglar» aýdymynyň döreýşi hakynda kelim agyz

Bu aýdymyň döreýşiniň özboluşly, örän täsin taryhy bar. Aýdym üç sany şahsy göz önünde janlandyryar. Ol üç şahslar Magtymguly Pyragy, Kerim Gurbannepesow hem-de Döwletgeldi Ökdürowdyr. «Pyragyny gören daglaryň» sazý Döwletgeldi halypanyň talyp döwründe döreden aýdym-laryndan «Gubagazymdan» soň ikinji sazdyr.

Bu aýdymyň sazý ilki döräp, sazýň manysyny berip bilýän goşgy tapylmanlygy üçin, ady-da bolmandyr. Ussat Döwletgeldi bagşymyzyň mähriban dosty Nazar Gullayewiň gürrünlere şeýle diýilýär: «Ol günlerde bir gün Döwletgeldiniň ýanyna gelip, Magtymguly Pyragynyň 225 ýyllygy Soýuz möçberinde beleniljekmiş diýen gürrüň bar diýýär. Bu dabara, daşary ýurtlardan-da alymlaryň gelmegine garaşylýar, biz hem bu dabara sowgatlyja barsak gowy bolardy diýipdir». Döwletgeldi bu pikiri goldaýar. Şeýlelikde, bu iki dostuň hersi bir saz döredýär. Nazar Gullayew öz döreden sazyna «Pyragy» diýip at goýýar. Bu sazý notasynyň Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, halypa mugallym Öwezmyrat Gandymow tarapyndan nota geçirilendigini şu ýerde ýatlamak ýerliklidir. Emma Döwletgeldi Ökdürowyň döreden sazynyň ady näbelliligine galýar.

Ýöne ol öz önünde maksat goýupdy, ol hem şu saz Magtymguly Pyraga bagşylanlymalydy. Döwletgeldi öz içki dünýäsini gepledip: «Eger-de meniň şujagaz döreden sazým üçin çeken azabym ýerine düşäýse, onda men Magtymguly Pyragynyň öz ildeşi hökmünde çäksiz uly sowgat etdigim bolardy» diýip, gije-gündiz arzuw edendigini hemişe ýatlar eken.

Günlerde bir gün bolsa teleýaýlymda Magtymguly Pyraga bagşylanyp, edebi-sazly gepleşik görkezilýär. Şol gepleşikde halypa bagşylardan biriniň şahyr Kerim Gurbannepesowyň goşgusyna «Daglar» diýen aýdymy aýdyşyny diňlemek miýesser edýär. Emma ol aýdymyň sazý bir ýana, goşgynyň sözleriniň manysy başga ýana çekýärdi. Aýdymyň ady «Daglardy». Döwletgeldi: «Bu goşgy tüýs maňa gerek goşgy ekeni» diýip, içki pikirini daşyna çykarany hem duýmandyr. Sebäbi goşgynyň birinji setiri: «Garrygala myhman barsaň» diýip başlanýardy. Iň soňunda, gutaranda bolsa «Pyragyny gören daglar» diýip tamamlanýardy.

Ol eline dutaryny alyp, döreden sazyna goşup görende goşgy bilen saz tapysyp, goşulyşyp, gözle aýdym emele gelipdir. Döwletgeldi halypa bu goşgynyň «Daglar» adyny aýyryp, goşgynyň iň soňky «Pyragyny gören daglar» setiri bilen atlandyryar.

Şeýlelikde, bu aýdym radionyň programmalarynda «Pyragyny gören daglar» ady bilen ýaňlanyp başlaýar. Döwletgeldi halypa bilen şahyr Kerim Gurbannepesowyň zehinlerinden dörän «Pyragyny gören daglar» 1961-nji ýyldan bäri halkymyzyň arasynda uly meşhurlygy gazanyp, diňleýjileriň söýgüsine mynasyp bolup gelyär.

Magtymguly Pyraga bagşylanyp döredilen aýdymalaryň içinde şahyr Kerim Gurbannepesow bilen Döwletgeldi halypanyň zehinlerinden dörän «Pyragyny gören daglar» aýdymy häzirkigi wagtda hem ussat bagşylarymyz tarapyndan ýerine ýetirilýär.

Arzygöl WELSÄHEDOWA,
Sazşynaslyk hünäriniň
2-nji ýyl talyby.

“Türkmen binasy” atly konsert geçirildi

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwrüniň “Pähim-paýhas ummany – Magtymguly Pyragy” ýylynyň her bir günü uly şatlyk-şagalaňa, aýdym-sazlara beslenýär. Her bir dogýan güneşiň ýalkymyndan nurlanýan türkmen halky bagtyýarlyk sazyny çalyar. Gahryman Arkadagymyzyň hem-de hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda medeniýet ulgamy ösüşiň täze belentliklerine çykýar. Ýurdumyzda medeniýet we sungat ussatlarynyň sarpasy belenden tutulýar.

Ýakynnda Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygy mynasybetli paýtagtymyzdaky Magtymguly adyndaky milli sazly-drama teatrynda Magtymguly Pyragynyň sözlerine kompozitor Suhan Tüýliýewiň eserlerinden düzülen simfoniki orkestriniň konserti geçirildi. Täsirli geçen konserte medeniýet we sungat ulgamynda bilim alýan talyp ýaşlar we halypa mugallymlardyr sungat ussatlary gatnaşdylar.

Konsertiň başynda “Pendi nagmalary” eseri ýaňlandy. Gargy tüýdük bilen orkestriniň janly owazlary bu ýere ýyg-nananlaryň kalbyna ýakymly ýatlamalary guýdy. Konsertiň dowamynda ýaňlanan Türkmenistanyň halk artisti Atageldi Garýagdyýewiň aýtmagynda “Neýleý, indi biçäreyem”, “Ýeldim tut” ýaly aýdym-lar, “Uzuklar” sazly rowaýatyndan “Näzigiň lälesi”, wiolonçel hem orkestr üçin “Gözelim”, ýaly sazlar konsertiň şowhunyny has-da artdyrdy.

Konsert solistler Röwşen Bayramowyň, Begdurdy Çerkezowyň hem-de hor toparynyň ýerine ýetirmeginde “Türkmen binasy” aýdym bilen jemlendi. Dabaranyň ahrynda zehinli kompozitor, halypa mugallym Suhan Tüýliýewe gül sowgatlaryny goşuryp, minnetdarlyk bildirdiler.

Ajjahan ABALAKOWA,
“Sazşynaslyk” hünäriniň
1-nji ýyl talyby.

Çarlz Aýwzyň 130 ýyllygyna

wajyp ähmiýeti bolýar, oba ýerlerde ol hemişe halk sazlarýny diňleýär, oba saz baýramçylyklaryna gatnaşýar.

Kompozitoryň döredijiligi öz gözbaşyny oba sazandalary tarapyndan ýerine ýetirilýän halk aýdymlaryndan we dini gimnlerinden, şeýle-de dini döredijilik aýdymlaryndan alyp gaýdýar. Ç.Aýwzyň ilkinji döreden saz eserleri üflenip çalyňan saz gurallary orkestri üçin niýetlenendir, ýaş kompozitor bu orkestrde kakylp çalyňan saz gurallaryny çalyar. Ç.Aýwz özüniň şahsy stiline döretmegi başarypdyr, onuň stiline döredijilik bolan durmuşy sazlarýň alamatlary adaty bolmadyk harmoniýa we özboluşly gurallama bilen utgaşdyrylýar. Ç.Aýwzyň döredijiligine lirika, ýumor, filosofiki mazmuna ymtylmagy, saz diliniň täzeligi häsiýetlidir. Kompozitor döreden eserlerinde Watanyň durmuşyny suratlandyrmaga çalşypdyr. Mysal üçin. Skripka we fortepiano üçin ikinji sonatasynyň epizodlaryna dürli häsiýetli ritmiň we intonasiýalaryň ýiti çaknyşygy häsiýetlidir, onuň elementleri oba baýramçylyklarynyň şowhunly kartinasy suratlandyryar.

Ç.Aýwz saz döredijilik işini XIX asyryň 90-njy ýyllarynda başlaýar, emma XX asyryň 30-njy ýyllaryna çenli kompozitoryň döreden saz eserleri meşhurlyk gazanyp bilmeýär. Diňe 1947-nji ýylda kompozitor 1911-nji ýylda döreden Üçünji simfoniýasy üçin Puliseri adyndaky baýrağa mynasyp bolýar. Ç.Aýwz aradan çykandan soň Amerikanyň sazandalary onuň çeperçilik mirasynyň özboluşly milli alamatlaryny açyp, kompozitory Amerikanyň täze mekdebinde esaslandyryjy diýip yglan edýärler.

Ç.Aýwzyň meşhur eserlerinden Forteplano üçin ikinji sonatasyny, Üçünji we Ikinji simfoniýalaryny, şeýle-de dissonantly atonal we politonal ýiti akordlara baý bolan Ikinji uwertýurasyny bellemek bolar. Kompozitor birnäçe saz eserlerinde özüniň oýlap tapan seriýa ýazuw usulyny, şeýle-de çäryk ton sistemasy ulanýar. Şeýle-de, Ç.Aýwz çäryk ton sazy barada birnäçe oçerklere we makalalary ýazypdyr.

Şatlyk ANNAÝEW,
"Sazşynaslyk hünäriňiň"
2-nji ýyl talyby.

Yz galdyran halypa...

Türkmen milli saz sungaty diýlen, hyýaly nazaryny taryhyň geçen asyrlaryna aýlap, ägirt halypalar Garadäli Göklen, Amangeldi Gönübek, Gulgeldi ussa, Kel bagşy (Allaberdi Aýdogdy ogy), Täçmäm-met Suhangulyýew, Mylly Täçmyradow, Meşhur Sary bagşynyň perzentleri Pürli, Oraz, Nury Saryýewler, Çary Täçmämmedow, Jepbar Hansähdow, Ýagmyr Nurgeldiyew, Ata Ablyýew we ýenede eňçeme halypalary ýatlanylýy duýman galýarsyň.

Sebäbi olaryň çalan sazlarý hemişe biziň ýürek törümizde uly orun tutýar. Ahal dutar yerine ýetirijilik mekdebinde mukamçy halypalarynyň biri hem Çary Täçmämmedowdyr. "Çary aganyň ýoly" diýdiren beýik dutarçy-nyň ilki kemala gelip başlan ýyllaryna nazar aýlalyň.

Çary Täçmämmedow 1923-nji ýyllaryň dekabrynyň ahyrlarynda Gök-depe etrabynyň Ýaňgala obasynda Täçmäm-met Suhangulyýewiň maşgala-synda dünýä inýär. Kiçijik Çary ýaşlygyna garamazdan dutary çalmaga ymtylýpdyr. Onuň ilkinji halypasy öz kakasy Täçmäm-met Suhangulyýew bolupdyr. Dutarda perdeleri tutulşy, ses almagy, heňe we kakuwa düşün-megi köp wagt almandyr. "Boljak ogul ýaşlykdan belli" diýilişi ýaly, Türkmen halk sazlarýny ýaşlykdan suw içen ýaly öwrenipdir. Çary 14 ýaşyndaka Aşgabat sazçylyk uçilişesine häzirkki Daňatar Öwezow adyndaky T.D.Ý.S.M gatnap başlapdyr. Oňa dutardan halypalyk edenler Mylly Täçmyradow we Pürli Saryýew bolupdyr. Çary Täçmämmedow soň-soňlar dutarçylykda Mylly Täçmyradowa hem-de Pürli Saryýewe baş halypam diýip, olaryň sun-gatynyň öňünde baş eger eken. "Mylly aga meniň halypam, Mylly agadan köp zatlar öwrendim, ataly-ogul ýaly bolup gezdim. Halypam ilki öwre-de-nini "Hany çal diýip ilki özi diňlärdi, özü boljak diýip ýene-de gaýtala diýer-di. Soňra hany dur bakaly diňle!" diýerdi. Soňra özi çalyp berip ine şunýala-grak et, hany meň yzmada düş diýerdi. Şeýdip sagat ýarym gözden geçirip öwrederdi" diýip Çary Täçmämmedow belläp geçýär.

1939-njy ýylda Çary Täçmämmedow sazçylyk uçilişesinde 2 ýyl okandan soň, Türkmen radiosynyň dutarçylyk ansamblyna işe gelyär. Halypa sazandanyň yhlasly işine ýokary baha berilyär. 1964-nji ýylda eden zähmeti yerine düşýär we ony ansamblyň ýolbaşçysy edip saýlaýarlar. Çary Täçmämmedow meşhur dutarçy bolmak bilen birlikde, sazanda kompozitor hökmünde hem bellidir. Onuň "Dostluk", "Oktýabra sowgat", "Söýgi mukamy" altmyşynjy ýyllarda döreden sazlarýnyň ilkinjileridir.

Halypanyň Mary saz çalyş ýolunda çalan "Maýagözel", "Ýedi manzar", "Söyli halan", "Tüni derya" diýen sazlarý radioda häli-şindi ýaňlanýandyr. Çary Täçmämmedowyň sazyny diňleýärkäň, ussadyň heňlere öwürşgin, bezeg beriş, melizmleri yerine ýetirende, üznüksiz fantaziýalaşdyrylyşy ünsüni çekýär. Ol çep eliniň üçünji barmagy bilen mordent garşy-garşy ulanyp, "geňzew" usuly arkaly bir heňden başga heňe täsinlik bilen geçýär. Şeýle dürli-dürli usullary ussatlarça çalmak arkaly, Çary Täçmämmedow sazyň täsirçiligini, ruhbelentligini artdyryar. Çary Täçmämmedowyň döreden: "Dostluk", "Oktýabra sowgat", "Söýgi mukamy", "Awçy mukamy", "Pagtaçy gyz", "Şahyrym" ýaly sazlarý dutarçy sazandalaryny, ansambllaryny repertuaryny beziş gelyär. Çary Täçmämmedow hakynda birnäçe makalalar, kitaplary, radio ýazgylary ýazyldy, häzir hem dowam edýär. Şol ýazgylaryň birinde Çary aganyň aýdan sözlerinde şeýle sözler bar: "Meniň dutarymyň eşegi köne roýalyň gapagyndan kesilip alynan".

Hormatly Prezidentimiziň ähli ugurlar bilen birlikde medeniýetimize, sungatymyza uly üns bermegi netijesinde biz yaşlara giň mümkinçilikler döredilýär. Ötüp-geçen halypalarymyzyň durmuş ýoly, döredijilikleri bilen gyzklanyp, içgin tanyşmagymyz biziň üçin örän ähmiýetlidir. "Pähim-paýhas ummany - Magtymguly Pyragy" ýylynda biz talyp yaşlara sungatymyz bilen içgin aralaşmaga, okamaga, öwrenmäge, döretmäge şeýle mümkinçilikleri döredip beryän Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň hem-de Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janlary sag, ömürleri uzak, il-ýurt bähbitli alyp barýan ähli tutumly işleri elmydama rowaçlyklara beslensin.

Yhlas SAMADOW,
"Türkmen sazy" kafedrasynyň
1-nji ýyl talyby.

Taýýar-saýlama sistemaly akkordeonlaryň gelip çykyş taryhy

1829-njy ýylda belli Wena organ ussasy K.Demian ilkinji gezek häzirkî döwürdäki kämilleşen akkordeonlaryň asyl nusgasyny döredýär. Ýagny, arasynda meh (howa toplaýjy) ornaşdyrylan sag we çep korpusly. Onuň döreden saz guralynda sag we çep klawiaturada bary-ýogy 5 düwmesi bolupdyr. Onda kiçik ýönekeýje sazlar çalyp bolupdyr. Oňa “akkordeon” diýip at beripdir. “Akkordeon” fransuzçadan terjime edilende “elde garmonika” diýmekligi aňladýar. K.Demianyň bu saz guraly şol ýylyň 23-nji maýyndan başlap zawod, fabriklerde giňden öndürilip, tiz wagtda ýewropanyň beýleki ýurtlaryna ýaýrap başlaýar we şol günden başlap, ýagny 23-nji maý halkara “Akkordeonyň günü” diýlip yglan edilýär.

XIX asyryň 40-njy ýyllarynda bu saz gural Russiýa gelip ýetýär. 1830-njy ýylda Tula ýarag ussasy Iwan Sizow bu saz guraly özbaşdak öwrenýär we täzeden işleýär. Onlarça ýyllaryň dowamynda saz guraly bütin Russiýanyň dürli şäherlerine Moskwa, Twer, Kazan, Wolgograd, Peterburg, Saratowa ýaýraýar. Ol gurluşy boýunça sag klawiaturada 5-10 klawişadan, çep klawiaturada 2 hatardan, ýagny bas we mažor hatarlary bolupdyr. XIX asyryň 2-nji ýarymynda bu saz guraly rus ussalary tarapyndan has kämilleşdirilip başlanýar. Sag we çep klawiaturalarda klawişalary köpeldýäler. 1871-nji ýylda N.Beloborodow 2 hatarly sag klawiatura täze hromatiki düzgünli sistema döredýär. Ussa L.Çulkow ony täzeden işläp doly hromatiki düzgüne getirýär. Onuň bu täzeden işlemesi esasynda “Baýan” saz guralynyň döremegine uly itergi berýär. Şeýlelikde 1907-nji ýylda Peterburgda meşhur ýerine ýetiriji Ý.Orlandskiý-Titarenkonyň sargamagy esasynda ussa P.Sterligow tarapyndan täze saz guraly döredilýär. Ol sag klawiatura 4 hatarly, doly hromatikaly, pilçe şekilli düwmelerden ybarat, çep klawiaturada bas seslerden başga 4 hatarly taýýar akkordlar-mažor, minor, septakkordly täze sistema döredýär. Bu saz guraly “baýan” diýip atlandyrylarlar. Saz guralyň ady gadymy rus aýdymçysy “Boýan” esasynda gelip çykypdyr. Sterligowyň döreden baýanyň sag klawiaturasy Peterburg sistemasy diýen ady alýar. Ondan başga-da W.Hegstrýom sistemasy we N.Siniskiý sistemalary ýaly görmüş bolupdyr. Ussa P.Sterligow bilen parallel 1912-nji ýylda ilkinji gezek taýýar-saýlama sistemaly baýany S.Nowikow döredýär. Ol 3 klawiaturaly taýýar-saýlama sistemaly baýany döredýär. 1925-nji ýylda P.Sterligow häzirkî zaman dünýä belli taýýar-saýlama sistemanyň düýbünü tutýar we 1929-njy ýylda öndürüp başlaýar.

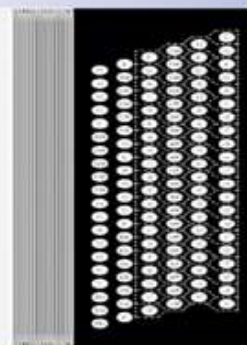
Akkordeon saz guraly has ýaş saz guraly bolup, onda 1960-1970-nji ýyllardan başlap taýýar-saýlama sistema otyrdylyp öwrenilip başlanýar. Şol wagtlar halkara derejeli bäsleşiklerde ilkinji gezek taýýar-saýlama sistemaly akkordeonlarda çykyş edip başlaýarlar. Akkordeonyň çep klawiaturasy 3 görnüşe bölünýär: taýýar akkordlar, saýlama we taýýar-saýlama klawiaturalardan ybarat.

Taýýar akkordly sistemada çep klawiaturada 5-6 hatarly ses düwmeleri bolup, olaryň 1-2-nji hatarlary esasy bas sesleri we galan ähli hatarlar taýýar akkordlardan ybarat. Ses hatary yokarlygyna wertikal kwinta düzülişde düzülen. Taýýar akkord diýende-bu 1 düwme bassak 3 sesli akkord ýaňlanýar. Meselem: mažor (B), minor (M), septakkord. Ýagny her sesiň deňinde özüniň taýýar akkordlary gorizontaly ýerleşdirilen. Diapazony kontroktawanyň fa sesinden uly oktawanyň mi sesine çenli aralygy öz içine alýar.

Taýýar-saýlama sistema bolanda, ol ýörite çep klawiaturadaky registr arkaly geçirilýär. Ýagny, çep klawiaturada 120 sany sesli düwmejikler ählisi-de diagonal hromatiki düzgün arkaly 1 sesli nota geçýär. Ýagny 5-6 hatarlar ählisi bir sesli aýratyn nota geçýär. Bu ýerine ýetiriş tehnikasyny has-da kynlaşdyrýar. Diapazony kontroktawa re sesinden 3-nji oktawanyň re sesine çenli aralygy öz içine alýar. Ol islendik çylşyrymly sazlar çalmana mümkinçilik berýär.

Hijran JORAKULYYEW,
Akkordeon hünäriniň
3-nji ýyl talyby.

HÖWES

Adam arzuw edýär käte yönekeýje zatlary käte bolsa özünden juda daşgyn (ýa-da öz gözüne şeýle görüňän) zatlary. Kábiri ömründe gaýtalanyp biljek, kábiri bolsa bir gezek elden berseň galan ömrüne hiç haçan hem gaýdyp gelmejek hyýallar. Mysal üçin, birini ýürekden halasaň ähli ýer şar, Aý, gün, ýyldyzlar diňe ikiniziň üstünden aýlanyp duran ýaly. Gör, neneşi ajaýyp duýgy yöne bu diňe seniň içinde. Özüni bu tazelige taýyn däl hiç haçan hem taýyn bolmajak ýaly duýýarsyň... Geňirgenmek bilen öz-özünden sorayaň bu şeýle mümkin bolup bilmejek zatmy?! Bir tarapdan ýadansyň, bir tarapdan hem meniňki näme üçin hasyl bolmaly dälmişin diýýärsiň. Pikirlenýäň... Şol uzak menziller hakda pikirlendikçe ruhuňa sowuklyk aralaşýar. Hemme zady nesibä ýöňkäsiň gelyär.

Ýok, hemme zat nesibe däl, köplenç Alla nesibäni bendäň kalbyna görä ýazýar. Süňni päk, halal ynsan bolsaň Ýaradanyň ähli isleglerini berjaý etseň näme üçin kabul bolmaly däl?! Hiç haçan göwniçökgünlik ýa-da ýaltalygy özüňe ýoldaş edinme. Elmydama başarjagyňa ynan! Awçyň hem elmydama awy oňanok ahyryn. Eli awly gelyän wagtyndan eli boş gelyän wagty has köp bolýar, emma ol hiç haçan nalamaýar, ruhdan hem düşmeýär. Onuň hiç haçan bes etmejeginden habarly Allatagalla onuň nähili nesibesiz hem bolsa nesibesini açýar. Bize diňe eşretiniň we jomartlygynyň hözirini göräýmek galyar.

Sport bilen birdir mydam ýolumyz

“Il saglygy-ýurt baýlygy” şygary, Türkmen halky barýar sportda öňe. Sagdyn beden, sagdyn durmuş ýolunda, Sport bilen ýetýäs mydam ýeňişe.

Kalbymyz buýsançdan doly hemişe, Ussat türgenlerimiz mydam ýeňişde. Gadamlarymyz batly her bir ugurda, Sport öňe barýar gözəl ýurdumda.

Görelde mekdebi Siz Arkadagmyz! Eňçe sport desgalary gurduňyz. Sagdynlykda ruhobelent ilimiz, Sport bilen birdir mydam ýolumyz.

ZENANA

Salam mylakatly edepli zenan,
Gara gözli näzik gaşlary keman,
Senden haraý islär bu telbe göwün,
Raýyny ýykmagyl ödegil tamam.

Özüň bir owadan sähranyň güli,
Ýokuş söz diýenleň tutular dili,
Hassalaň derdine em boljak şypa,
Ýürekden söýülip söýmek ekeni.

Akylyň edebiň aýratyn dünýä,
Ýylgyr, bu göwün seň bilen gülyär,
Müňlerçe gezegem synlasam seni,
Ýene-de müň gezek synlasym gelyär.

Gaty görme taryp etseler seni,
Rehimsiz jellada aldyryp seri,
Herkime ýazgyt däl beýle gözellig,
Bu sözlerim üçin ýazgarma meni.

Ynam ALLAGULYÝEW,
«Türkmen sazy» hünäriňiň
1-nji ýyl talyby.

Ogulnur SULTANOWA,
“Sazsynaslyk” hünäriňiň
2-nji ýyl talyby.

